

DEVEDESET GODINA HRVATSKOGA KULTURNOGA DRUŠTVA "NAPREDAK"

Tomo Vukšić, Mostar

Iza naslova večerašnjeg predavanja,¹ *Devedeset godina Hrvatskoga kulturnog društva "Napredak"*, krije se vrlo plodna prošlost i bogati sadržaj koji još uvijek čeka ozbiljnu monografsku obradbu koja će, kad se pojavi, zaista biti podebela knjiga. Nadamo se da će se takva studija, ako već nije dosada, pojaviti barem u stotoj obljetnici "Napretka".

Upravo zbog velikih "Napretkovih" zasluga večerašnje polsatno predavanje nema pretenzija da bude sveobuhvatno, niti objektivno može iscrpiti sadržaj koji se krije iza devedeset godina postojanja Društva. Ovo predavanje je samo prigodno čestitanje "Napretku" o devedesetom rođendanu Društva i zahvalno podsjećanje na neke ljude i događaje vezane uz njega i hrvatsku kulturu.

Preokret u životu Bosne i Hercegovine

Austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine 1878. god. nije značila samo politički i gospodarski preokret u životu ljudi u tim krajevima. Ona je, ustvari, prije svega omogućila uvid u bijedno civilizacijsko i kulturno stanje pučanstva i zemlje te bila pretpostavka za postavljanje temelja modernoga načina življenja. Naime, još uvijek je to bila zemlja bez putova, bez željeznice, bez modernih škola, bez ikakvoga visokoga školstva. Navike feudalnoga načina življenja prenesene su iz turskoga u ovo vrijeme. Kmetovska ovisnost seljaka o velikim posjednicima zemlje postojala je i dalje jer Austro-Ugarska nije provodila u Bosni i Hercegovini agrarnu reformu.

U više od 90% slučajeva, uzevši općenito, narod nije znao ni čitati ni pisati. Najveći broj katoličkih župa uopće nije imao vlastitih crkava. U cijeloj Bosni i Hercegovini tada nisu postojale primjerice ni jedne orgulje. Nema kazališta ni muzeja. Još 1879. postojale su samo vjerske osnovne škole, a sve, naravno, vrlo niske kakvoće. Muslimani su ih, radi usporedbe, imali 535 s 23.603 učenika. Zvale su se *mektebi* (u narodu "mejtef"), a u njima se učilo samo Kur'an i arapski jezik. Pravoslavci su ih imali 56 s 3.523 učenika, a katolici dvije manje: svega 54 s 2.295 učenika. Učitelji su bili ponajviše vjerski službenici, a pohađala su ih samo ona djeca koja su ispovijedala istu vjeru, kao i vlasnik škole.

Nakon zauzeća Bosne i Hercegovine, Austro-Ugarska podiže niz državnih škola koje naziva "narodnim" (Volksschule). Pohađaju ih djeca različitih vjeronazora, pa su to prve interkonfesionalne škole u povijesti ove zemlje. Zanimljivo je da je jedan od najgorljivijih zastupnika programa širenja mreže ovih škola bio sarajevski nadbiskup Josip Stadler (1881-1918). Razlog njegovoga stava sastojao se u činjenici da su državne osnovne

¹ Predavanje je održano 18. prosinca 1992. godine u velikoj dvorani konkatedrale svetoga Petra u Splitu za vrijeme akademije kojom je splitska podružnica *Hrvatskoga kulturnoga društva "Napredak"* obilježila 90. godišnjicu utemeljenja Društva.

škole bile redovito mnogo kvalitetnije nego vjerske. Sve to je uvjetovalo da se broj katoličkih osnovnih škola brzo smanjivao, pa ih je npr. na kraju šk. god. 1904/05 bilo još svega 32. Opstojale su, ustvari, samo one najbolje.

Iako je država na planu širenja školstva učinila zaista mnogo, ipak nije bilo moguće brzo izmijeniti izgled kulturnog i civilizacijskog lica Bosne i Hercegovine. Veliki otpor širenju školske mreže krio se u mentalitetu običnih ljudi koji nisu shvaćali potrebu da se ide u školu mnogo godina. Posebno ih je bilo teško uvjeriti u korist školovanja ženske djece. To je jedan od razloga, uz gospodarske i političke probleme države, da je još 1905. god. u Bosni i Hercegovini jedna osnovna škola dolazila na 145 kvadratnih kilometara, odnosno na 4.455 stanovnika.

U toj općoj duhovnoj zaostalosti, najmanja je bijeda, iako još uvijek vrlo velika, bila kod katolika. Naime, 1910. god. 94,65% muslimana nije znalo ni čitati ni pisati. Iste godine to vrijedi za 89,92% pravoslavaca ali i za 77,45% katolika. Drugim riječima, od 434.061 katolika, koliko ih je te godine bilo u Bosni i Hercegovini, samo 75.843 su znali čitati i pisati. Među njima je bilo 49.468 muškaraca i 26.375 žena.

Samo radi usporedbe navodim podatak da je te godine među pravoslavnim ženama u Bosni i Hercegovini bilo svega 13.167 pismenih, što je točno za polovicu manje nego među katolkinjama. Među muslimankama je bilo svega 637 pismenih.

Složeno političko stanje

U vođenju nacionalne politike u Bosni i Hercegovini država je, iz političkih razloga, dugo bila protivna uporabi i hrvatskoga i srpskoga narodnog imena. Škole, jezik i državu je nazivala "narodnim" ili "zemaljskim". Popis pučanstva je dosljedno vršila samo prema vjeronazorskoj pripadnosti, te svim sredstvima usporavala prirodni proces nacionalnoga buđenja. Ipak, prema pravoslavnom pučanstvu državna vlast je na ovom planu bila nešto popustljivija. Naime, službena uporaba srpskoga imena u nazivlju pravoslavnih crkvenih i školskih ustanova biva dopuštena 1887. god., a očitovanje hrvatske pripadnosti tek desetak godina kasnije. I dok su pjevačka i kulturna društva od "katoličkih" odmah postajala "hrvatska", s katoličkim školama nije bilo tako. Naime, prvu *Hrvatsku katoličku školu* osnovao je Josip Stadler 1917. u Čardaku u Bosni, ali je država, iako već na izdisaju, naredila brisanje oznake "hrvatska" iz službenoga naziva škole.

Osim toga, proces modernoga nacionaliziranja bosanskih i hercegovačkih katolika u pravcu svjesnoga hrvatstva bio je uvelike usporavan i unutaršnjom razjedinjenošću čak i među katoličkim svećenicima. To se ogledalo više u političkim nego narodnim opredjeljenjima. Naime, u to vrijeme još uvijek postoje, politički i nacionalni "bošnjaci" fra Ante Kneževića, iako sve više gube utjecaj. Postoji i poneki Srbin katoličke vjeroispovijesti. Tamo djeluju i hrvatski "jugoslaveni" okupljeni oko *Glasnika jugoslavenskih franjevac*, koji je pokrenut u Sarajevu 1887. god. Ipak, neusporedivo najveći dio svećenstva, posebice u Hercegovini, diše hrvatski. No narod, naročito u nekim dijelovima Bosne, iz mnogo razloga uvelike kasni.

Prvi hrvatski intelektualci, koji nisu svećenici, tek se tada pojavljuju, ali ih je vrlo malo. Visoke škole i fakulteti, osim teološkog studija, postoje samo izvan Bosne i Hercegovine, a boravak i studij u dalekim gradovima veoma je skup. Država daje mali broj stipendija, a kad i daje Hrvatima onda su to ponajčešće daci s "tupim" hrvatskim osjećanjem. S druge strane roditelji najsposobnijih učenika redovito su tako siromašni da ne mogu ni pomišljati na studij svoje djece u Zagrebu ili Beču. Zbog toga je ogromni broj talenata jednostavno propadao, a hrvatska stvar ni u kojem pogledu nije napredovala kako je trebalo. Svega toga bili su svjesni istinski hrvatski rodoljubi. Istovremeno im je bilo jasno da bez visoko školovane hrvatske inteligencije nema pravoga narodnog napretka.

Osnivanje Društva

Na pomisao o osnivanju zaklade ili društva, odnosno institucije koja bi pomagala školovanje nadarenih hrvatskih đaka srednjih i visokih škola, najprije se došlo u Mostaru u posljednjim godinama XIX. st. Do ostvarenja te zamisli, nakon poduljeg natezanja s državnim vlastima, dolazi 1902. god. Neposredni povod osnivanja mostarskog društva dogodio se na kraju šk. god. 1900/1. kad je u Mostaru maturiralo 7 Hrvata, a ni jedan nije dobio stipendiju austro-ugarske države za daljnje školovanje, dok su iste godine 6 srpskih i jedan muslimanski maturant iz Mostara dobili takve stipendije.

Ustvari, 28. lipnja 1902. vlasti su odobrile osnivanje društva, a 5. srpnja iste godine odobrile su njegove statute. Ta pravila su potom potpisali mostarski biskup Paškal Buconjić i hercegovački franjevački provincijal Augustin Zubac te je 14. rujna 1902. u Mostaru osnovano *Hrvatsko potporno društvo za potrebe đaka srednjih i visokih škola u Bosni i Hercegovini*. Taj datum ima se smatrati danom nastanka onoga što će kasnije biti nazvano *Hrvatsko kulturno društvo "Napredak"*.

A kako je došlo do promjene naziva i do premještanja sjedišta društva iz Mostara u Sarajevo trebalo bi kazati nekoliko slijedećih rečenica.

Iste godine kad je osnovano *Hrvatsko potporno društvo...* u Mostaru (1902), dr. Tugomir Alaupović došao je na pomisao o osnivanju *Hrvatskoga društva za namještanje djece u zanate i trgovinu* sa sjedištem u Sarajevu, a 9. studenoga sastavio mu pravila. Dva dana kasnije, 11. studenoga, skupština Društva je usvojila predloženi statut, te je sutradan (12. studenoga) mogao biti predan vladi na odobrenje. Međutim, vladino odobrenje stiglo je tek u drugoj polovici 1904. god.

Od 10. rujna 1904. sarajevsko društvo u službenom nazivu ima i pojam "Napredak" te se zvalo *Hrvatsko društvo 'Napredak' za namještanje djece u zanate i trgovinu u Sarajevu*.

Tako su na početku postojala dva društva. Ono mostarsko se brinulo uglavnom o pomaganju đaka dok su se školovali, a sarajevsko o njihovom upošljavanju nakon završetka školovanja. Međutim, na skupštini, održanoj 19. studenoga 1905, sarajevsko društvo mijenja svoje dotadašnje ime, a donekle i program, pa se odsada zove *Hrvatsko društvo 'Napredak', za potpomaganje naučnika i đaka Hrvata katolika u Sarajevu*. Ovim pretvaranjem sarajevskoga društva u potporno, kako je dosada bilo samo ono iz

Mostara, još se više povećala ionako velika napetost između Sarajeva i Mostara ali i ubrzao proces sjedinjavanja dvaju društava. Ustvari, nakon trogodišnjeg usporednog djelovanja dvaju društava, 9. lipnja 1907. došlo je do njihova sporazumnog sjedinjenja pod zajedničkim imenom *Napredak*. Sjedište Društva je prenešeno u Sarajevo, a podružnica sa sjedištem u Mostaru smatrana je prvom.

Djelovanje Društva

Nešto kasnije osnovana je i *Napretkova zadruga* koja se brinula o gospodarskom unapređivanju Hrvata. Sagrađene su vlastite zgrade u gotovo svim mjestima u kojima su djelovale podružnice Društva. Osnivane su čitaonice, biblioteke, etnološke i likovne zbirke. Priređivani su masovni tečajevi opismenjavanja hrvatskog stanovništva. Društvo se proširilo izvan Bosne i Hercegovine. U nekim većim školskim središtima podizani su domovi za siromašne učenike gdje su daci, uz redovitu stipendiju, imali besplatan smještaj i dopunsku pouku. Društvo se bavilo izdavaštvom a svake godine je tiskan i poznati *Napretkov godišnji kalendar* u obliku knjige.

Ako je tako mnogo posla urađeno, mnogo je, naravno, zaslužnih osoba u prošlosti *Hrvatskoga kulturnog društva "Napredak"* koje bi trebalo spomenuti. Isto je tako velik broj hrvatskih intelektualaca, pa i onih najistaknutijih, kojima su baš Napretkove stipendije omogućile školovanje. Naravno, još je veći broj onih koji su financijski i moralno pomagali Društvo te time podizali hrvatsku kulturu. Srećom, jednih, drugih i trećih, toliko ih je da bi nam trebala knjiga poput telefonskih imenika, ako bismo ih se svih htjeli sjetiti. Ipak, između voda *Napretka* još jednom bih spomenuo ime svećenika *Ante Alaupovića* (1878–1948) koji je 1908. izabran za potpredsjednika a 1924. za predsjednika Društva. Rezborima je zatim stalno potvrđivan na toj dužnosti pa ju je obavljao sve do 1945. godine. Naime, zaista odgovara istini tvrdnja (*Hrvatski biografski leksikon*, str. 52), a koja se odnosi na Alaupovića, da je: "Uz njegovo ime usko (je) vezan sav kulturni, prosvjetni i gospodarski rad u Napretku." U velike mu se zasluge ubraja i to što je za vrijeme šestojanuarske diktature (1929), kad je kralj Aleksandar bio zabranio sva hrvatska društva, vještim manevrima i kasnijom prodajom *Napretka* Nadbiskupskom ordinarijatu u Sarajevu, spriječio raspuštanje Društva. Ipak, unatoč tomu, rad ovoga velikog čovjeka, kao uostalom ni društva *Napredak*, nije ni iz bliza dostatno vrednovan, a njegove zasluge mnogima su, nažalost, potpuno nepoznate.

Između posebno poznatih *Napretkovih* stipendista koji bi se, možda, da nije bilo ovoga Društva, kao i toliki drugi talenti iz siromašnih obitelji izgubili u povijesti, spomenuo bih samo dvojicu. Radi se o dvojici ljudi s potpuno različitim duhovnim profilima, koji su, k tomu, i kulturu različito shvaćali. Unatoč tomu, *Napredak* je obadvojici pomagao u razvijanju vlastitih sposobnosti što potvrđuje da je *Napredak* zaista bio društvo koje je nastojalo odgojiti što je moguće veći broj hrvatskih kulturnih radnika bez obzira na njihova politička opredjeljenja.

Prije svega radi se o nobelovcu *Ivi Andriću*. Iako, posebice danas, neki smatraju da, zbog politike čiji je bio unajmljeni protagonist, nije uputno

spominjati Andrićevo ime, slažem se s onima koji drže da se samo ljudi problematične kulture mogu odreći Andrića kao pisca. Uostalom, sav sadržaj njegove literature ponajprije je obilježen hrvatskim kulturnim sastojnicama iz Bosne. A što se tiče Andrićevih političkih izbora mislim da se mnogi slažemo u jasnom neslaganju s njima.

Čovjek s potpuno drukčijim životnim stavovima, a isto tako Napretkov stipendista, bio je *Gabrijel Jurkić*, jedan od ponajboljih hrvatskih slikara iz Bosne i Hercegovine uopće. Za razliku od Andrića agnostika i političkog jugoslavena, Jurkić razmišlja samo hrvatski, katolik je, slika mnoge sakralne teme, neko vrijeme, iako nikada nije bio ni redovnik ni svećenik, živi te i umire u samostanu u Livnu.

Obnavljanje Društva

Društvo je živjelo sve do 1. travnja 1949. godine kad mu je državna vlast zabranila djelovanje i oduzela mu svu imovinu te stoga nije djelovalo sve do 1990. Te je godine, na 29. rujna, obnoviteljskom skupštinom, održanom u dvorani sarajevskog kina "Dubrovnik", ponovno zaživjelo *Hrvatsko kulturno društvo "Napredak"*. Programske su mu nakane promicanje hrvatske duhovnosti, svih kulturnih vrednota u hrvatskom narodu, podržavanje znanstvenog, umjetničkog i gospodarskog rada te – ponovno – pronalaženje i pomaganje sposobnih hrvatskih učenika i studenata.

U dvije godine svoga novog postojanja *Napredak* je, svojim radom, već uvelike nadmašio opravdanje obnavljanja Društva. U tom kratkom i zbog rata vrlo nezgodnom vremenu *Napredak* je, smatrajući to pretpostavkom svakog vlastitog napredovanja, obnovio mrežu svojih podružnica. U Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Njemačkoj već djeluje više od 50 podružnica, odnosno inicijativnih odbora za osnivanje podružnica. Najčešće ih vode istaknuti kulturni radnici podrijetlom iz Bosne i Hercegovine. To je slučaj i s podružnicom ovdje u Splitu, osnovanom u lipnju 1991, koja priređuje ovo obilježavanje devedesete obljetnice nastanka Društva kao takvoga.

Ponovno djelovanje

Središnje vodstvo iz Sarajeva, uz pomoć prijatelja sa strane, odmah nakon obnavljanja Društva, oživjelo je stari običaj izdavanja godišnjeg kalendara, već su tiskani brojevi za 1991. i 1992. godinu. Započelo se odmah, a ponajviše u promidžbene svrhe, i s tiskanjem zidnih *Napretkovih* kalendara. Kao reprint izdanje tiskana je također reprezentativna predratna *Napretkova Povijest Bosne i Hercegovine*.

Pred vama je večeras ovdje Napretkov zidni kalendar za 1993. godinu. Budući da ste vi prvi koji ga vide, ovo mu je ujedno i promocija. Pripremljen je ovoga ljeta pod smrtnim prijetnjama srpskih granata u opsjednutom Sarajevu, zatim krišom iznesen i tiskan posljednjih tjedana ovdje u Splitu. Ilustriran je, kao što vidite, fotografijama razrušenih hrvatskih sakralnih i kulturnih spomenika iz Bosne i Hercegovine. A u znak žalosti za fotografiranim i drugim uništenim dijelovima hrvatske kulture na lis-

tovima ovoga kalendara prevladava crna boja. – Nadajmo se da *Napredak* nikada više neće morati tiskati hrvatske kulturne spomenike zavijene u crno.

Osim toga, sretan sam da vam mogu priopćiti da će i *Napretkov* godišnji kalendar za 1993. godinu, tj. onaj u obliku knjige, za koji dan izići iz tiska također ovdje u Splitu.² I njega smo, kao i onaj zidni, pripremili u istim sarajevskim okolnostima. Ustvari, to će biti drugi takav *Napretkov* kalendar za 1993. god. Naime, prvi je bio već dobrono pripremljen u franjevačkoj bogosloviji u Sarajevu ali je onda ljetos u nju upala srpska vojska. Protjerali su vlasnike zgrade, oduzeli nju i sve u njoj. Tako je, s tolikim drugim stvarima, nestao i pripremani kalendar. A onda se sjelo i priredilo drugi s potpuno novim tekstovima. Opća tematika broja koji, dakle, uskoro izlazi je rat, njegovi korijeni, uzroci, ljudska stradanja, razaranja i umiranja.

Osim bavljenja izdavaštvom, *Napredak* je u protekle dvije godine, u domovini i inozemstvu, priredivao različite tribine, predavanja, sudjelovao u pripremanju kulturnih manifestacija, izložaba likovnih umjetnika te priredivao dobrotvorne koncerte.

Kao i u dva svjetska rata, čim je započela ratna agresija na Hrvatsku, *Napredak* se djelatno uključio u humanitarno pomaganje stradalnika i, u granicama svojih mogućnosti, upućivao konkretnu pomoć u neka mjesta. A kad je započeo ratni pohod na Bosnu i Hercegovinu, *Napredak* je još više počeo humanitarno djelovati. U tom poslu su se, više nego druge, isticale podružnice u Kiseljaku, Travniku i Splitu a naročito središnjica u Sarajevu.

Naime, kao što središnja uprava Društva kaže u svom *Priopćenju za javnost* iz rujna 1992, a i mnogi od nas smo bili svjedoci da: "HKD *Napredak* pomaže u prijevozu osoba i raznih vrsta pomoći osobama kojima je potrebna, u vožnji u bolnicu ranjenika i bolesnika, nabavci lijekova i osobito hrane za ljude ugrožene ratom. Redovita novčana sredstva za svoje kulturne aktivnosti *Napredak* je od početka rata preusmjerio na humanitarnu pomoć, ponajprije svojim članovima, potom istaknutim kulturnim radnicima, umjetnicima, znanstvenicima, javnim radnicima, (...) i ostalima kojima je pomoć u ovom času potrebna, a velikim dijelom i ugroženom pučanstvu Grada bez obzira na nacionalnu i socijalnu pripadnost."

Pomoć u hrani *Napredak* je davao i mnogim institucijama u Sarajevu koje su je potom dijelile svojim radnicima. Do mjeseca rujna samo u tom gradu je u tri navrata hranu dobilo više od 2.800 obitelji, a podijeljena je i novčana pomoć u visini 300 osobnih dohodaka.

Osim toga, tijekom rata središnja uprava Društva je radila i na povratku oduzete imovine. Uspjelo se dobiti natrag dio poznate *Napretkove* palače u središtu Sarajeva i još neke prostorije u gradu u kojima se zasada humanitarno djeluje.

Poznato je da je rat uništio mnoge umjetnine kao i to da naročito živući umjetnici strepe za svoja djela. Nekima od njih *Napredak* je također pomogao pa su im radovi sklonjeni na sigurnija mjesta.

² "*Napretkov*" *Hrvatski narodni kalendar* za 1993. godinu, kao što je najavljeno, već je tiskan.

Središnja uprava se sastajala tijekom rata i razmatrala prijedloge za osnivanje Hrvatskog zdravstvenog udruženja koje je usred rata, 31. listopada o.g., održalo svoju osnivačku skupštinu u Kamernom teatru '55 u Sarajevu gdje je više od 360 zdravstvenih radnika, članova toga Udruženja, za predsjednika izabralo doc. dr. Vladimira Šimunovića. Razmatrani su i prijedlozi, koji, međutim, još uvijek čekaju svoje ostvarenje, o osnivanju Hrvatskoga društva književnika, Hrvatskoga društva kazališnih i filmskih radnika, Hrvatskoga društva novinara,³ Hrvatskoga društva likovnih umjetnika, Hrvatskoga šahovskog kluba, Hrvatskoga planinarskog društva, Hrvatskoga radija i Hrvatske gospodarske zbornice⁴ – sve u okviru *Hrvatskoga kulturnog društva "Napredak"*.

Pod pokroviteljstvom *Napretka*, kolikogod to izgledalo gotovo nestvarno, u Sarajevu je tijekom rata priređen jedan šahovski turnir, održana je jedna večer poezije i glazbe, svirana su tri koncerta ozbiljne glazbe, upriličeni su različiti susreti intelektualaca, te organizirana tribina povodom stote obljetnice rođenja Ive Andrića. A granatom srušena bista Silvija Strahimira Kranjčevića, koja se nalazila u jednom sarajevskom parku, sklonjena je i zaštićena.

Sve vas će zasigurno obradovati i informacija da *Napretkova* biblioteka, koja je Društvu oduzeta 1949. a nalazila se u izgorjeloj sarajevskoj Vijećnici, ne samo da čudom nije izgorjela u onom stravičnom plamenu nego je, čim se vatra smirila, uz stvarnu smrtnu opasnost po ljude, zahvaljujući dobrovoljcima, sklonjena na sigurno i, nadajmo se, konačno došla u ruke svoga pravoga vlasnika.

Zaključak

Očito je, dakle, da je i obnovljeni *Napredak* već stekao prepoznatljivo mjesto u hrvatskoj kulturi. Rat ga je sprječilo da ostvari neke svoje planove ali i nametnuo mu je neke poslove, koje nije planirao, a za koje bi mu, iako se njima može ponositi, ipak najdraže bilo da ih nikada nije morao obavljati.

Uostalom, hrvatskom narodu nikada ne može biti mnogo ustanova koje rade za njega i koje ga istinski vole a *Napredak* to jest.

³ *Hrvatsko društvo novinara* održalo je osnivačku skupštinu 18. prosinca 1992. u Sarajevu. Za predsjednika je izabran gosp. Zdenko Vranješ, novinar Radija Bosne i Hercegovine.

⁴ *Hrvatska gospodarska zbornica* održala je osnivačku skupštinu 29. studenoga 1992. u Sarajevu. Za predsjednika je izabran mr. Tvrtko Nevjestić, predsjednik upravnog odbora poduzeća UNIS.